

Miloš KOVAČEVIĆ¹Univerzitet u Beogradu²
Filozofski fakultetUDK
171/172:141.72
159.947.24:17.033

FEMINISTIČKA REKONCEPTUALIZACIJA LIČNE AUTONOMIJE³

APSTRAKT Problem određenja lične autonomije nalazi se u srži brojnih rasprava od interesa za feministkinje i feministe. Neuvažavanje preferencija neke delatnice predstavlja povredu njene lične autonomije. Sa druge strane, uvažavanjem njenih adaptivnih preferencija kapitulira se pred institucionalnom nepravdom kojom su proizvedene. Prvi deo rada je posvećen proceduralnoj teoriji lične autonomije koja se temelji na samostalnoj autorizaciji želje. Prema proceduralnom ili vrednosno-varijabilnom rešenju ovog problema, delatnica je, bez obzira na sadržaj njenih želja, autonomna u odnosu na svoje želje ukoliko se identifikuje sa njima. Proceduralna analiza lične autonomije prvobitno se razvila kroz teoriju o slobodi volje filozofa Harija Frankfurta i teoriju lične autonomije filozofa Džeralda Dvorkina. Konceptija lične autonomije koju su Frankfurt i Dvorkin razvili je strukturalna zato što podrazumeva da je delatnica autonomna onda kada joj je želja prvog reda (želja za određenim stanjem stvari) usaglašena sa željom drugog reda (željom da se želi određeno stanje stvari). Ova konceptija je i hijerarhijska zato što daje primat želji drugog reda u odnosu na želju prvog reda. Identifikacija se postiže samo promenom želje prvog reda tako da bude u saglasnosti sa željom drugog reda, ali ne i obrnuto. Hijerarhijska konceptija lične autonomije je predmet brojnih feminističkih kritika. Kritiku jednosmernosti procesa identifikacije filozofkinja Merilin Fridman i Dajane Tičens Majers razmotriću u drugom delu rada kao feminističku alternativu tradicionalnoj, hijerarhijskoj konceptiji lične autonomije.

Ključne reči: lična autonomija, sopstvo, identifikacija, adaptivne preferencije, problem manipulacije, problem hijerarhije

1 E-mail: m.kovacevic@outlook.com

2 Autor je stipendista Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

3 Rad je predstavljen na naučnoj konferenciji od nacionalnog značaja *Neko je rekao feminizam? Feministička teorija u Srbiji danas*, koja je održana u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu (8–11. februar 2018) u organizaciji Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.

UVOD

U svom, nikada u celosti objavljenom, epistolarnom romanu *Ruševine* (*Ruins*), spisateljica i radikalna feministkinja Andrea Dworkin (Andrea Dworkin) piše:

„Može se reći da su Francuzi kolonizovali Alžir, i dočarati sebi viziju slobodnog Alžira, jer postoji sećanje da Francuzi nisu uvek imali sopstveni Alžir. Ali, alžirske žene nemaju sećanje na vreme kada nisu bile u vlasništvu alžirskih muškaraca. Alžirskim ženama, i svim ženama, opljačkano je svako sećanje na slobodu. Naše ropstvo je toliko staro, tako apsolutno, to je svaki pedalj prošlosti kojeg možemo da se setimo. Dakle, mi *ne možemo ništa da povratimo*, jer nemamo sećanje na slobodu da nas pokrene. Mi *moramo izmisliti*, ponovo otkriti, kreirati, zamisliti scenario naše sopstvene slobode protiv volje sveta” (Dworkin 1978/1980; moj kurziv).

Mada nije eksplicitno pisala o ličnoj autonomiji, u ovih nekoliko upečatljivih rečenica Dworkin je uspela da sažme problem sa kojim se suočavaju svi, a posebno (dugotrajno) potčinjeni, kada počnu da razmišljaju o sopstvenoj autonomiji. Potčinjenima smatram sve one koji se nalaze u nepravедnim ili opresivnim društvenim uslovima koji ih ograničavaju da žive na način koji je u skladu sa onim čemu pridaju veliku važnost.

Kako je u uslovima višegeneracijske potčinjenosti moguće *autentično* želeći? Kako pouzdano možemo da znamo da kada želimo zapravo ne žele drugi kroz nas? Odakle crpimo sigurnost u to da smo se zaista oslobodili, a da umesto toga nismo zapali samo u prefinjeniji i opasniji oblik kontrole opresora? Andrea Dworkin ukazuje na nejednaku dubinu koju opresija može da ima. Ukoliko opresija nije uspela da zadre dublje (kao u slučaju francuske kolonizacije Alžira), ona jednostavno ograničava opcije potčinjenih u trenutku kada treba da naprave izbor i tako manje narušava njihovu autonomiju nego što ograničava njihovu slobodu. Međutim, ukoliko opresija ostavi traga na uslove u kojima su potčinjeni socijalizovani (kao u slučaju patrijarhalne socijalizacije žena), ona može uticati na njihov kapacitet da brinu o onome o čemu je vredno brinuti i deformisati prirodu brige

za sebe. Potčinjeni mogu početi da vrednuju osobe i uslove koji ih drže u podređenom položaju.⁴ Kada potčinjeni internalizuju potčinjenost i tako izgube ličnu autonomiju, svaka *dalja* intervencija opresora, ne samo da je suvišna, nego je i nepoželjna, zato što narušava privid autonomije potčinjenih koji se ostvaruje kroz slobodu postupanja.

Pored sažetog problema, Dvorkin nudi naznaku odgovora na dilemu koju razmatram u ovom radu. Rešenje nije u potrazi za prvobitnim, davno zaboravljenim sopstvom, kojeg se niko ne seća i koje najverovatnije nikada nije ni postojalo, nego u stvaranju novog sopstva koje će u jednakoj meri uspeti da izbegne trenutne i/ili nedavne nelegitimne intervencije drugih, kao i povratak romantizovanom sopstvu nekontaminiranom tuđim uticajima.

Prvi deo rada je posvećen hijerarhijskoj analizi lične autonomije koja se temelji na samostalnoj autorizaciji želje. U drugom delu ću izložiti kritiku hijerarhijske analize lične autonomije koja se temelji na osporavanju potrebe da delatnica ima fiksirane želje drugog reda da bi bila autonomna, a koja se zahteva hijerarhijskom analizom lične autonomije. Naprotiv, prema kritičarkama hijerarhijske analize lične autonomije, sposobnost promene želja drugog reda je od ključne važnosti za postizanje lične autonomije.

Na samom kraju uvoda nekoliko reči o terminologiji. Termin „želja” koristim kao sveobuhvatni termin za preferencije, brige, vrednosti i obaveze ignorišući na taj način suptilne razlike među ovim terminima. Zapravo, željom smatram svaki stav koji neko može da zauzme u pogledu onoga što doživljava, odnosno stav koji može da utiče na nečije ciljeve i namere i stoga bude relevantan za njenu autonomiju.

Ljudska delatnost se distinktivno manifestuje u ljudskom postupanju koje je učinjeno iz nekog razloga. Prema tome, delatnicima smatram bića

4 Paradigmatičan primer podređenog koji vrednuje uslove i osobe koje ga drže u podređenom položaju jeste lik Stivena (Stephen), kućnog roba Kalvina Kendija (Calvin Candie), koji im ostaje privržen do svoje smrti u istorijskom vesternu *Đangova osveta* (*Django Unchained*).

koja deluju iz namera, odnosno ona bića koja mogu da postupaju na određeni način zato što nešto žele ili zato što postoje razlozi zbog kojih na taj način postupaju.

HIJERARHIJSKA ANALIZA LIČNE AUTONOMIJE

Pojam autonomije je centralni pojam deontološke teorije i tradicionalno je vrlo važan i gotovo nezaobilazan pojam u moralnoj i političkoj filozofiji. Ipak, unutar debate o autonomiji, koja se razvila u proteklih nekoliko decenija, fokus *nije* na Kantovoj (Immanuel Kant) koncepciji autonomije prema kojoj je delatnica autonomna ako je njeno htenje u potpunosti oslobođeno ličnih interesa i pokrenuto samo poštovanjem moralnog zakona. Svačija vrednost, prema Kantu, sastoji se iz kapaciteta da se sebi postavi moralni zakon koji je predodređen univerzalnim razumom. Prema ovom pogledu, postupanje neke delatnice neće biti autonomno ukoliko ne postupi onako kako bi svaka druga racionalna delatnica u datoj situaciji postupila. Univerzalnim razumom je predodređen zakon kojem moramo sopstvenim htenjem da se povinujemo i naša racionalna moralna priroda neće biti zadovoljena ukoliko sebi ne pripíše *samo taj* zakon. Heteronomija se upravo sastoji u pripisivanju sebi nekog drugog zakona. Prema Kantovom pogledu na autonomiju, autonomna delatnica je samo ona koja može da opravda svoje odluke svakoj drugoj racionalnoj delatnici. Zapravo, kako primećuje filozofkinja Dajana Tičens Majers (Diana Tietjens Meyers): „Bilo koji izbor koji uključuje emocije, ciljeve ili druge obične brige je heteroman prema Kantovom gledištu. Ukratko, nema prostora u Kantovom rečniku za „ličnu autonomiju”” (Meyers 1989, 77). Sa njom se slaže filozofkinja Merilin Fridman (Marilyn Friedman) kada piše:

„Tradicionalno, teorije autonomije kantovskog tipa zahtevaju da refleksija o sopstvenim izborima bude pitanje rasuđivanja u užem smislu. Emocije, želje, strasti i inklinacije ne mogu da budu izvor autonomije po ovim tradicionalnim teorijama. To je standardna karakteristika Kantovog nasleđa u razmišljanju o autonomiji” (Friedman 2003, 9).

Među kanonskim filozofima, Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill) je u *O slobodi* (*On Liberty*) branio drugačiji pogled na autonomiju. Milov cilj je bio

da posebno ohrabri javnu toleranciju prema nepopularnim verovanjima, nekonvencionalnim životnim stilovima i uopšte izborima koji se ne povinuju normama većine. Takvi izbori mogu da budu neopravdivi drugima, i to neopravdivi zato što su zaista pogrešni. Ipak, dokle god nikome nije naneta šteta, društvo treba da toleriše delatnike/delatnice koji prave takve izbore. Dakle, prema Milu, ne postoji jedinstveni, predodređen, isključivo ispravan i dobro utaban put do autonomije. Do autonomije se dolazi mnoštvom različitih staza kojima je zajedničko da njima idu delatnice verne sebi, makar to značilo da nekim stazama korača samo jedna delatnica.

Rasprava koju pratim u ovom radu zasnovana je na milovskoj koncepciji autonomije, prema kojoj je delatnica autonomna u onoj meri u kojoj se rukovodi sopstvenim željama. Prema tome, dovoljno je da se delatnica sa svojim željama identifikuje u uslovima nezavisnosti od drugih da bi se smatrala autonomnom.

Milovska koncepcija lične autonomije koju su filozofi Hari Frankfurt (Harry Frankfurt) i Džerald Dvorkin (Gerald Dworkin) razvili naziva se hijerarhijskom analizom lične autonomije zato što podrazumeva da je delatnica autonomna u pogledu želje za određenim stanjem stvari, ukoliko ima želju da ima želju za određenim stanjem stvari. Jedan od glavnih kvaliteta hijerarhijske analize lične autonomije, i razlog zbog kog je ostala dominantan oblik analize lične autonomije do danas, jeste njena proceduralnost. To znači da je ovaj pristup u analizi lične autonomije vrednosno varijabilan jer se njime ne zahteva od delatnice da prihvati određeni skup vrednosti da bi se smatrala autonomnom. Vrednosna varijabilnost hijerarhijske analize lične autonomije čini je pogodnim sredstvom za formiranje suda u mnogim feminističkim raspravama. Izgleda da su brojne feminističke rasprave, bez obzira na to da li su na temu surogat materinstva, prostitucije, pornografije ili sadomazohizma, na dubljem nivou raspave o ličnoj autonomiji u okviru kojih su se kristalisale dve suprotstavljene pozicije. Jedna strana afirmiše slobodu izbora delatnice, dok druga dovodi u pitanje autentičnost njenih preferencija u uslovima patrijarhata. Prva strana kritikuje drugu za paternalizam, dok druga kritikuje prvu zbog kapitulacije pred institucionalnom nepravdom. Adekvatnim određenjem lične autonomije moglo bi se

ustanoviti u kojim slučajevima su pomenute kritike opravdane, a u kojima su pogrešno upućene.

Kako bi dao svoje određenje pojma ličnosti, Frankfurt pravi razliku između *želje prvog reda* i *volje*. Želje prvog reda su želje za određenim stanjem stvari. Delatnici i delatnice imaju mnoštvo želja prvog reda, i mada ih sve one nagone da postupe na određeni način, mnoge od njih nisu odlučujuće pri formiranju *efektivne* motivacije da se na određeni način deluje. Sve želje koje ne uspeju da formiraju efektivnu motivaciju da se prema njima deluje, ostaju samo to – želje prvog reda. Samo one želje koje pokreću delatnicu na akciju kako bi ih ispunila, stvaraju efektivnu motivaciju i posledično se smatraju voljom.

Na već uspostavljenoj podeli između želja prvog reda i volje, Frankfurt gradi analognu podelu na *želje drugog reda* i *volje drugog reda*. Želja drugog reda je želja da se ima određena želja prvog reda. Dakle, želja da se želi određeno stanje stvari je želja drugog reda (Frankfurt 1971, 7). Volja drugog reda je želja da se ima volja, odnosno želja prvog reda koja efektivno motiviše delatnicu (ibid., 10). Podela između volje drugog reda i želje drugog reda Frankfurtu je potrebna kako bi preko nje uspostavio distinkciju između ličnosti i delatnica koje ne reflektuju o svojim željama (*wantons*). Distinkcija između ličnosti i delatnica koje ne reflektuju o svojim željama leži u nepostojanju volje drugog reda kod delatnica koje ne reflektuju o svojim željama. Mada sa ličnostima deli želje i prvog i drugog reda, sposobnost pravljenja izbora, razmišljanja i donošenja odluka, ono što ličnost čini drugačijom od delatnice koja ne reflektuje o svojim željama jeste sposobnost za volju drugog reda. Volja drugog reda omogućava ličnosti da se opredeli kojom će željom da bude efektivno motivisana. Sa druge strane, suštinska karakteristika delatnice koja ne reflektuje o svojim željama jeste da nema preferencije u pogledu toga koja će od njenih želja biti njena volja. Dakle, za Frankfurta se sloboda volje ostvaruje kroz saglasnost volje drugog reda i volje koja nas efektivno motiviše na delanje.

Druga perspektiva iz koje se može posmatrati dihotomija ličnost – delatnica koja ne reflektuje o svojim željama jeste ona koja je usmerena na

doživljaj slobode ovih delatnica. Na apstraktnijem nivou, Frankfurt pravi distinkciju između slobode postupanja i slobode volje analognu onoj koju je napravila Andrea Dvorkin između neslobode Alžiraca i žena (ibid., 14). Ova distinkcija nije samo važna zato što se njome razdvajaju neopravdano stopljeni pojmovi slobode i autonomije, nego i zato što se njome dovodi u pitanje politički neodgovorna pretpostavka da nema mesta za preispitivanje autentičnosti izbora delatnice onda kada su zadovoljeni uslovi za slobodu njenog postupanja. Sloboda postupanja je sloboda delatnice da uradi ono što želi da uradi i kao takva nije ni dovoljan, a za neke autore, ni nužan uslov za ličnu autonomiju.⁵ Ograničenje slobode postupanja mogu da dožive u jednakoj meri i delatnici koji ne reflektuju o svojim željama i ličnosti, dok je problem slobodne volje, odnosno lične autonomije, specifičan samo za ličnosti. Samo onda kada se voljom drugog reda opredelimo da neku želju učinimo svojom voljom možemo efektivnu motivaciju koju ta volja proizvodi da doživimo kao slobodnu. Ukoliko pak ličnost ne uspe da bude efektivno motivisana željom koju je odabrala kao svoju volju, njena lična autonomija će biti ograničena.

Ako se zanemari razlika u terminologiji i redukcija dela pojmovnog aparata, značajan deo Dvorkinove teorije lične autonomije je identičan već objašnjenom Frankfurtovoj teoriji slobode volje. Najveći Dvorkinov doprinos određenju pojma autonomije leži u uvođenju uslova nezavisnosti od drugih, koji Frankfurt u svom radu o slobodi volje ne postavlja.

Prema Dvorkinu, da bi delatnica bila autonomna, potrebno je da bude nezavisna od određenih uticaja. Nije dovoljno da samo prepozna želju kao svoju, odnosno da je njena želja autentična, nego i da identifikaciju sa svojom željom obavi *sama*, odnosno da bude nezavisna od drugih. Naravno, uslov nezavisnosti ne treba razumeti kao nezavisnost u apsolutnom smislu. Izolovati delatnicu od *bilo kakvog* uticaja drugih je nemoguće. Sa druge

5 Na primer, filozof Ričard Arneson (Richard Arneson) u svom tekstu „Mill versus Paternalism” odvaja pojmove slobode i autonomije u potpunosti. Za razliku od ostalih autora za koje autonomija uključuje slobodu postupanja, mada je, sa druge strane, moguće da delatnica slobodno postupa, a da nije autonomna, Arneson smatra da delatnica može da bude autonomna, ali da nema slobodu postupanja (Arneson 1980).

strane, to naravno ne znači da treba da budemo slepi za društvenu realnost oko nas i da je smatramo neutralnim polazištem za formiranje preferencija. Kako filozofkinja i liberalna feministkinja Marta Nussbaum (Martha C. Nussbaum) primećuje, time bismo odstupili od glavne linije liberalne tradicije predvođene Kantom, Milom, Rusoom (Jean-Jacques Rousseau), Smitom (Adam Smith) i Rolsom (John Rawls) i priklonili se struji savremenog liberalizma, odnosno „onom delu ekonomskog utilitarizma koji sklonosti vidi kao datost, kamen temeljac na koji se oslanjaju pravo i politika, a ne materijal koji je i sâm nastao pod uticajem prava i politike” (Nussbaum 2003, 202). Ono što je moguće, i na šta Dworkin misli kada zahteva nezavisnost, jeste da delatnica bude slobodna od određenog skupa uticaja.

Dworkin se opredeljuje za onu vrstu nezavisnosti koju naziva proceduralnom nezavisnošću. Proceduralna nezavisnost podrazumeva nezavisnost od uticaja koji odlučujuće utiču na identifikaciju delatnice na takav način da nismo spremni da je prepoznamo kao njenu identifikaciju (Dworkin 1976, 25). Izostajanje proceduralne nezavisnosti zapravo narušava autentičnost želje, iako se delatnica identifikovala sa željom. Proceduralna nezavisnost pre svega isključuje prinudu fizičkom silom ili pretnjom, manipulaciju i obmanu, a uključuje pristup relevantnim informacijama za donošenje odluke (ibid., 25–26). Nažalost, osim što prepoznaje potrebu za proceduralnom nezavisnošću i što navodi nekoliko paradigmatičnih intervencija koje proceduralna nezavisnost očigledno isključuje, Dworkin ne nudi *kriterijum* prema kome bismo mogli da se rukovodimo pri razmatranju intervencija oko kojih ne postoji saglasnost kako utiču na autonomiju delatnice.

Čak i ako se delatnica identifikovala sa svojom željom u uslovima proceduralne nezavisnosti, njena želja može da se kosi sa uobičajenim predstavama autonomne osobe. To je zato što proceduralna nezavisnost samo isključuje određeni skup uticaja, ali je neutralna u pogledu toga kakvu želju delatnica može da ima. Proceduralna nezavisnost predstavlja jedan vrlo liberalan okvir koji ostavlja prostor da osoba vodi život koji izgleda kao da ne afirmiše njenu autonomiju. Dworkinov primer ovakvog tipa osobe je muškarac koji se u uslovima proceduralne nezavisnosti identifikuje sa svojom željom da radi šta god mu njegova majka, društvo, vlada ili vođa kaže da

uradi. Ako pretvorimo ovaj primer u primer *žene* koja se u uslovima proceduralne nezavisnosti identifikuje sa željom da radi šta god joj *njen muž ili otac* kaže da uradi, možemo istaći svu nedovoljnost identifikacije sa željama prvog reda i ovako koncipirane proceduralne nezavisnosti kao garanta autonomije. Kako primećuje Fridman, „izbori koji manifestuju bezumno prilagođavanje konvencijama jesu paradigmatični primeri neautonomnih izbora” (Friedman 1986, 21). Natali Stoldžar (Natalie Stoljar) konkretizuje prigovor proceduralnim teorijama lične autonomije ističući da se kose sa „feminističkom intuicijom”, a to je intuicija da „preferencije na koje se uticale opresivne norme feminiteta ne mogu biti autonomne” (Stoljar 2000, 95). Zbog toga se otvara pitanje nije li Dvorkinova teorija lične autonomije naprosto previše tanka za feministkinje i feministe i ima li alternativu koja će sa njom deliti vrednosnu varijabilnost proceduralne teorije lične autonomije, a istovremeno na dosledan način isključiti mogućnost da se identifikacija delatnice sa tuđim željama u uslovima proceduralne nezavisnosti smatra autonomnom?

FEMINISTIČKA KRITIKA HIJERARHIJSKE ANALIZE LIČNE AUTONOMIJE

Pojam autonomije nalazi se u srcu liberalne političke teorije i ambivalentnog odnosa koji feminizam ima sa liberalizmom. Dok neke feministkinje odbacuju pojam autonomije,⁶ druge, poput Dženifer Nedelski (Jennifer Nedelsky), Merilin Fridman i Dajane Majers pokušavaju da razviju novu koncepciju lične autonomije koja će se susresti sa feminističkom teorijom pregnantnije nego preovlađujuća koncepcija lične autonomije. Prema Nedelski, feminizam, kao i svi ostali emancipatorski projekti, ne mogu da opstanu bez adekvatne koncepcije autonomije, zato što je centralna aspiracija emancipatorskih projekata da se ne dozvoli drugom da nas definiše, ograničava naše mogućnosti i da nam oduzme moć da oblikujemo kolektivne norme (Nedelsky 2011, 43–44).

6 Za sažetak raznovrsnih kritika pojma lične autonomije videti Mackenzie 2000, 5–12 i Friedman 2003, 30–55.

Vrednosnu varijabilnu teoriju lične autonomije koja je u saglasju sa feminističkom intuicijom možemo potražiti u tripartitnoj teoriji lične autonomije Dajane Majers i njenom razmatranju problema konvencionalnosti. U svojoj knjizi *Self, Society and Personal Choice* Majers prepoznaje tri konstitutivna dela lične autonomije: *samootkriće*, *samodefiniciju* i *samousmerenje*. Samootkriće je saznanje šta se zaista želi i ono odgovara Dvorkinovom procesu identifikacije sa željama prvog reda. Samousmerenje bismo uobičajenom terminologijom mogli da nazovemo slobodom postupanja. Najinteresantniji deo njene teorije autonomije, te ono što je razlikuje u odnosu na Frankfurt–Dvorkinov model autonomije, jeste otvaranje mogućnosti za samodefiniciju. Majers određuje samodefiniciju kao sposobnost da se ustanove sopstveni standardi prema kojima će osoba modifikovati vlastite osobine, ukazujući na to da hijerarhijska analiza lične autonomije obuhvata samo dva dela autnomije – samootkriće i samousmerenje. Time hijerarhijska analiza lične autonomije ne ostavlja prostor za samodefiniciju, ostajući nepotpuna i neadekvatna (Meyers 1989, 42–43). Ukoliko ovo prevedemo na terminologiju želja prvog i drugog reda, autonomija kod Majers podrazumeva da su, pored želja prvog reda, i želje drugog reda takođe podložne promeni. Ipak, Dvorkin se protivio promeni želja drugog reda. Temeljna pretpostavka hijerarhijske analize je da lična autonomija proističe iz želja drugog reda (Dworkin 1988, 16). Želje prvog reda su te koje treba da se menjaju da bi se postigla identifikacija, a želje drugog reda treba da ostanu fiksirane kako bi se održala ova pretpostavka. Uvodeći u igru pojam samodefinicije, Majers je upravo tu pretpostavku dovela u pitanje.

Fridman je takođe dovela u pitanje jednosmernost procesa identifikacije, ali u poređenju sa Majers na nešto drugačiji i direktniji način. Merilin Fridman kritikuje hijerarhijsku analizu lične autonomije zato što pojam pravog sopstva i proces identifikacije samo sa određenim karakteristikama čitavog sopstva nisu koherentni pojmovi. Identitet osobe postaje problematičan onda kada se čitavo sopstvo razdvaja na delove i kada neki delovi navodno čine pravo sopstvo. Nije jasno kako deo koji je manji od celine može biti istinitiji nego celina, odnosno kako određeni skup ljudskih karakteristika može manifestovati pravo sopstvo bolje od zbira svih karakteristika neke delatnice (Friedman 1986, 23–29). Fridman smatra da je svaki

mentalni fenomen jednako pravi i istinit kao i bilo koji drugi, i da nam je potreban fleksibilniji proces identifikacije od onog koji predlažu teoretičari hijerarhijske analize lične autonomije. U prilog ovoj tvrdnji Fridman navodi praktičan razlog. Delatnica mora prvo da prepozna želje prvog reda sa kojima se ne identifikuje kao svoje da bi preuzela odgovornost za njih i kontrolu nad njima. Ako delatnica vidi svoje želje prvog reda kao tuđe i ekvivalentne spoljašnjoj prinudi, ona ih neće videti kao nešto na šta može da utiče i na taj način će smanjiti mogućnost da želje drugog reda prevladaju želje prvog reda. Iako osuđuje svoje želje prvog reda, gledajući na njih kao na nešto što je spoljašnje u odnosu na njeno sopstvo, ona onemogućava da njena želja drugog reda postane volja drugog reda, odnosno želja drugog reda koja efektivno motiviše delatnicu (Friedman 1986, 29). Međutim, ni same želje drugog reda ne treba da budu favorizovane u odnosu na želje prvog reda u reprezentaciji onoga do čega je delatnici zaista stalo.

„Kada neko samorefleksivno osudi ili odbaci ono što, uprkos tome, nastavlja da želi u pravom smislu, onda je ambivalentan. Nijedan stav nema nužan prioritet. Postupak koji proizlazi iz ambivalentnosti, koja opstaje kroz ponašanje, jednostavno nije autonoman, i osobu će verovatno mučiti sumnja i krivica šta god učinila. ... Stoga, njeno ponašanje nije određeno njenim sopstvom u takvim slučajevima” (Friedman 2003, 14).

Samo ako se kritička refleksija vidi kao proces koji je isključivo pokrenut odozgo, ne može se opravdati specijalni status želja drugog reda, pa tako ni lična autonomija delatnice (Friedman 1986, 30). Za Fridman, pojam sopstva koje je sposobno da postane autonomno u odnosu na želje nižeg reda, ali nije nužno i samo autonomno, nije plauzibilan pojam. Glavni izazov je opravdati želje drugog reda, a ne zapasti u beskonačni regres pozivajući se na želje trećeg reda koje bi opet zahtevale želje nekog višeg reda kojima bi se procenjivala njihova autentičnost.

Fridman predlaže rešenje ovog problema koje bi se zasnivalo na tome da se procena autentičnosti želja drugog reda crpi iz želja prvog reda. Naše želje nižeg reda, potrebe i strahovi predstavljaju kamen temeljac za procenu autentičnosti naših želja višeg reda. Fridman ilustruje svoju tezu primerom

žene koja je učena da je ženi mesto u kući i koja bi mogla biti pokrenuta da dovede u pitanje ovu maksimu zato što je permanentno nezadovoljna i zbog česte potrebe da izbegne obaveze i ograničenja koja strukturiraju život domaćice. Ukoliko bi se rukovodila samo željama drugog reda, ta žena bi potisnula važne signale koje joj njeno sopstvo šalje kroz želje prvog reda i tako ostala neautentična domaćica. Rešenje koje Fridman nudi ne podrazumeva da se rukovodimo *samo* željama prvog reda, nego da delatnica treba da ih uzme u obzir kada pokušava da ustanovi kakve su prirode njene želje višeg reda. Ako najviši principi neke delatnice uključuju pojmove poput „prikladnih” rodni uloga, obaveza prema drugima i samožrtvovanja kao ideala ženstvenosti, onda nema mnogo slobodnog prostora da se zauzme nezavisna pozicija u odnosu na maksimu o sferi doma kao ženskom mestu, i njena frustracija, žalost, tuga i motivacija da promeni svoj život preostaju joj kao jedini pouzdani vodič ka ličnoj autonomiji (ibid., 30–31).

Njena koncepcija lične autonomije, kako i sama Fridman primećuje, ima antiracionalističku dimenziju. U filozofiji se dominantno davala prednost razumu, racionalnosti i svesnom. Ovi pojmovi su se povezivali sa realnim, suštinskim i istinskim sopstvom sa kojim se identifikujemo. Hijerarhijska analiza lične autonomije se samo nekritički nastavlja na ovu dominantnu filozofsku tradiciju, dok dvosmerna identifikacija dovodi u pitanje tradicionalni pogled na ličnu autonomiju (ibid., 31).

Na kraju, vratimo se primeru delatnice koja se u uslovima proceduralne nezavisnosti identifikuje sa željom da radi sve šta joj muž ili otac kažu da treba da radi. Da li je ovakva delatnica autonomna i ako ne, zašto ne?

Ovaj primer odgovara jednom od tri tipa konvencionalnosti koje su nekompatibilne sa ličnom autonomijom, kakvu razmatra Majers. Njega Majers naziva *konvencionalnost usmerena ka drugima* i ona se temelji na vrednovanju pozitivnog stava koji drugi imaju o nama i uklapanju u društveni kontekst. Ovo je, naravno, karakteristika koju poseduju mnogi delatnici, ali za razliku od ostalih, konvencionalni delatnici nju doživljavaju kao svoju vrhovnu vrednost. Oni su zaokupljeni predviđanjem želja drugih kako bi im se brže-bolje povinovali, a ne da bi u susretu sa tuđom reakcijom na

vlastito ponašanje shvatili u šta sami veruju i šta stvarno žele (Meyers 1989, 176–177). Delatnica koja se u uslovima proceduralne nezavisnosti identifikuje sa željom da radi šta god joj njen muž kaže da uradi je konvencionalna delatnica usmerena ka drugima. Majers takvu delatnicu ne bi smatrala autonomnom, i razlog za to proističe upravo iz izostanka samodefinicije, njenog ključnog doprinosa, ali i tačke spora sa hijerarhijskom analizom lične autonomije.

Iako je procesom identifikacije sa željama prvog reda delatnica koja se konvencionalno usmerava ka drugima došla do samootkrića da želi da želi da radi sve što joj muž kaže da radi, ona pod pritiskom želja prvog reda ne može da promeni želju drugog reda. Naime, na ovaj način konvencionalnim delatnicama nedostaje samodefinicija. Ona mora u potpunosti da se ogлуši na znake nesaglasja svojih želja prvog reda sa željama drugog reda njenog muža koje je nekritički preuzela (ibid., 177). Nedostatak responsivnosti na želje prvog reda može da ukazuje na slabo razvijenu introspekciju, koja je za Majers jedan od ključnih kapaciteta za ličnu autonomiju (ibid., 79). Ka drugima usmerena konvencionalna delatnica teško da može da bude u harmoniji sa sobom, zato što, za razliku od nje, delatnik kojem se prilagođava nije otupeo na signale koje mu šalju njegove želje prvog reda i može kroz proces samodefinicije da promeni želje drugog reda. Tako bi se drugima usmerena konvencionalna delatnica vrlo brzo mogla naći u situaciji da zapravo ne želi za sebe ono što njen muž ili otac žele za nju. Naravno, ona bi u trenutku saznanja da se njen muž više ne identifikuje sa nekom željom prvog reda koja se odnosi na nju prilagodila svoje želje novonastaloj situaciji. Međutim, to ne menja činjenicu da njena promena predstavlja samo još jedno samootkriće, a ne samodefiniciju. Drugima usmereni konvencionalni delatnici i delatnice su zapravo zarobljeni u većitom samootkriću bez mogućnosti za samodefiniciju, zato što ne mogu da promene želje drugog reda pod pritiskom svojih želja prvog reda.

ZAKLJUČAK

Rekonceptualizacija lične autonomije Majers i Fridman se sastoji u otvaranju prostora za promene želja drugog reda. Autentično sopstvo kakvo

koncipira hijerarhijska analiza lične autonomije je statično: Majers ga opisuje kao blago koje odavno leži skriveno na dnu okeana i čeka da jednom za svagda bude otkriveno. Iako postoje ronilačke procedure koje lovci na blago mogu da prate kako bi podvodno blago locirali i izvukli na površinu, nema garancija da će ijedna ekspedicija u tome uspeti. Prema ovoj koncepciji, pravo sopstvo može da izvrđava dobro opremljenom lovcu na ličnu autonomiju, ali ostaje netaknuto čekajući trenutak kada će ugledati svetlost dana. Kako Dworkin–Frankfurtov model ne vodi do adekvatne analize lične autonomije, odnosno ne uključuje mogućnost samodefinicije, nema ubedljivih razloga da mu se priklonimo. Nasuprot njemu, feminističko sopstvo je dinamično i Majers ga ilustruje pokretnom metom koja nikada nije na istom mestu (Meyers 1989, 90). Tek kroz samodefiniciju kao dinamičan proces koji uključuje promene želja drugog reda, našem sopstvu je omogućena *radikalna* lična autonomija. Lična autonomija koja se ne ograničava na harmoniju sa onim što već jesmo, nego i sa onim što možemo, a i ne moramo, postati.

LITERATURA

- Arneson, Richard J. 1980. „Mill versus Paternalism.” *Ethics* 90(4): 470–489. doi: 10.1086/292179
- Dworkin, Andrea. 1978/1980. „First Love: A Chapter of an Unplished Novel.” *Andrea Dworkin Memorial*. Dostupno na: <http://www.nostatusquo.com/ACLU/dworkin/FirstLoveI.html>
- Dworkin, Gerald. 1976. „Autonomy and Behavior Control.” *The Hastings Center Report* 6(1): 23–28. doi: 10.2307/3560358
- Dworkin, Gerald. 1988. *The Theory and Practice of Autonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frankfurt, Harry. 1971. „Freedom of the Will and the Concept of a Person.” *The Journal of Philosophy* 68(1): 5–20.
- Friedman, Marilyn. 2003. *Autonomy, Gender, Politics*. New York: Oxford University Press.
- Friedman, Marilyn. 1986. „Autonomy and the Split-Level Self.” *The Southern Journal of Philosophy* 24: 19–35. doi: 10.1111/j.2041-6962.1986.tb00434.x

- Meyers, Diana Tietjens. 1989. *Self, Society and Personal Choice*. New York: Columbia University Press.
- Nedelsky, Jennifer. 2011. *Law's Relations: A Relational Theory of Self, Autonomy, and Law*. New York: Oxford University Press.
- Nusbaum, Marta. 2003. „Feministička kritika liberalizma.” *Reč* 71/17: 170–205. Dostupno na: <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/71/169.pdf>
- Stoljar, Natalie. 2000. „Autonomy and the Feminist Intuition.” In *Relational Autonomy: Feminist Perspectives on Autonomy, Agency, and the Social Self*, edited by Catriona Mackenzie and Natalie Stoljar, 94–111. New York: Oxford University Press.

Primljeno: 25.06.2018.

Izmenjeno: 10.08.2018.

Prihvaćeno: 02.09.2018.

Feminist Reconceptualization of Personal Autonomy

Miloš KOVAČEVIĆ

University of Belgrade
Faculty of Philosophy

Summary: The problem of defining personal autonomy is at the core of numerous discussions of interest for feminists. Lack of respect for agent's preference would be a violation of her autonomy. On the other hand, respect for her adaptive preferences would be capitulation in front of the institutional injustice which produced them in the first place. In the first part of the paper, the procedural theory of personal autonomy based on the independent agent's authorization of desire will be discussed. According to the procedural or value-variable solution to this problem, the agent is autonomous in relation to her own desires, if she identifies with them, regardless of the content of her desires. The procedural analysis of personal autonomy has been originally developed through the theory of the free will of philosopher Harry Frankfurt and the theory of the personal autonomy of philosopher Gerald Dworkin. The conception of personal autonomy developed by Frankfurt and Dworkin is structural because according to it the agent is autonomous when the first-order desire (the desire for a certain state of affairs) is in line with the second-order desire (the desire to want a certain state of affairs). This conception is also hierarchical because it favours the second-order desires relative to the first-order desires. Identification could be achieved only through changing the first-order desire so that it is in line with the second-order desire, but not the other way around. The hierarchical conception of personal autonomy is the subject of numerous feminist critiques. The critique of the one-way identification process by philosophers Marilyn Friedman and Diana Tietjens Meyers will be discussed in the second part of the paper as a feminist alternative to the traditional, hierarchical conception of personal autonomy.

Keywords: personal autonomy, self, identification, adaptive preferences, the problem of manipulation, hierarchy problem, feminist philosophy